

Anmeldelser

Mikkel Bolt

Det kan kun blive værre. Markedsfundamentalismens onde ånder

John Gray: *Al Qaeda og hvad det vil sige at være moderne*, oversat af Frank Beck Lassen, Århus, 2006 (Slagmarks Skyttegravsserie).

I anledning af 5 års dagen for den 11. september 2001 fik vi repeteret den gængse lærdom om terrorangrebet på World Trade Center, Pentagon og Det Hvide Hus: Der var tale om en barbarisk handling udført af tilbagestående muslimske huleboere, der hader den vestlige verdens moderne og demokratiske levemåde. Bin Laden og Al Qaeda er intet andet end fundamentalistiske fortidslevn, det mest voldelige og vanvittige udtryk for den radikale islamisme, der truer den vestlige verdens demokratier. Ifølge denne altdominerende læsning af terrorangrebet for fem år siden er vi nu involveret i en uforsonlig kamp mellem en pragmatisk og åben vestlig verden og en totalitær og formørket islamisk verden.

I sin lille pamfletbog *Al Qaeda og hvad det vil sige at være moderne* vender den konservative engelske idéhistoriker John Gray godt og grundigt op og ned på denne doxa. Gray afviser Vestens selvfremstilling som den 'frie verden', den demokratiske ver-

den, den fornuftige verden. Repræsentanterne for den vestlige verden påstår ganske vist, at de er realister; at deres institutioner, deres tanker og handlinger er i overensstemmelse med samfundets naturlige love, med virkeligheden simpelthen. I den vestlige verden findes der ikke utopiske og fundamentalistiske krav, messes det. Men ifølge Gray er der tale om et selvbedrag. Den neoliberalisme, som har hegemonisk status i den vestlige verden, er ifølge Gray ikke mindre totalitær end andre politiske ideologier som islamismen og marxismen-leninismen. Det frie marked er ikke verdens naturlige indretning. Vi er på ingen måde kommet hjem efter Murens fald, skriver Gray. Én stor fortælling har blot afløst en anden. Og som det altid er tilfældet, præsenterer den ideologi, der har vind i sejlene, sig som naturligheden selv, mens alternative ideologier iscenesættes som urealistiske og farlige. Men, advarer Gray, det frie marked er ikke en naturlig orden eller et resultat af en spontan koordinering; det er tværtimod en skrøbelig og kunstig politisk konstruktion, der kun kan opretholdes ved hjælp af politiske midler, da det frie marked altid resulterer i fattigdom, usikkerhed og afhængighed. Ifølge Gray er den radikale islamiske terror netop opstået i kølvandet på neoliberalismens destruktive bevægelser, hvor forsøg på at applikere det frie marked overalt resulterer i undermineringen af tidligere fællesskaber og magtformer og skaber vækstbetingelser for lovløs vold, gangstervirksomhed og

plyndring. Hvor Trotskij i 1930'erne definerede fascismen som Al Capone med storkapitalens manerer, er det i dag storkapitalen, der agerer (som) Al Capone.

For Gray er der ikke tvivl om, at det nye højres neoliberalistiske politiske projekter selv er en fundamentalisme; forsøget på at etablere et globalt, frit marked er en vildfarelse. Derfor er neoliberalismen i virkeligheden den største fare for menneskeheden. Selvom den ikke sætter sig igennem på lige så spektakulær facon som den radikale islamisme, så vil neoliberalismen på sigt vise sig at forårsage en langt større og mere udbredt smerte. Pointen er klar: den moderne vestlige verden har slet ikke behov for den radikale islamismes terror for at gå under; i skikkelse af neoliberalisme er den vestlige verden i færd med at ødelægge sig selv. Det er med andre ord i virkeligheden neoliberalismen, der er den største samtidige trussel mod menneskelig velfærd, advarer Gray. Som Gray beskriver i et kapitel af bogen, er neoliberalismens meritter heller ikke videre fine. Efter Murens fald har opskriften overalt været den samme: afregulering og privatiseringer har resulteret i fremkomsten af mafiaøkonomier, som det er tilfældet i Rusland, eller i decideret økonomisk kollaps med store menneskelige omkostninger til følge, som det bl.a. er tilfældet i Argentina og Indonesien. Som Gray formulerer det, har »markedsfundamentalismen [...] ført til en ny form for omvendt udvikling, hvor udviklede lande vender tilbage

til mere primitive udgaver af det økonomiske liv. Dette er mønstret i Argentina. For hundrede år siden var det blandt verdens mest højtudviklede lande. I dag er det et forarmet kaos« (p. 70).

Gray advarede allerede i sin bog fra 1998, *False Dawn: The Delusion of Global Capitalism*, om det problematiske i at ville skabe et globalt frit marked. Da bogen om Al Qaeda udkommer fire år senere i 2003, er billedet blot blevet endnu mere dystert: neoliberalismens forsøg på at skabe et globalt frit marked har ledt til krig, forarmelse og opløsning af den sociale sammenhængskraft. Med terrorangrebet den 11. september 2001 er det blevet endnu mere tydeligt, at det nye højres neoliberalistiske politiske projekt udløser kræfter, der river tæppet væk under de institutionelle betingelser for dets egen overlevelse. »I 90'ernes jubelår blev statsmagten anset for et af kollektivismens efterladenskaber. Der blev støttet op om en tilbagerulning af staten som en grundlæggende forudsætning for 'markedsreform'. I praksis skabte afviklingen af kontrollen med kapitalstrømme en kasinokapitalisme« (p. 107). Implementeringen af neoliberalismens økonomiske doktriner ødelægger lokale statsmagter og skaber grobund for terror og kaos. Således kan Gray i strid med den dominerende lingo konkludere, at der er en modsætning mellem det frie marked og demokrati. Forsøget på at sætte lighedstegn mellem det frie marked og demokrati er dømt til at mislyk-

kes; neoliberalismens fri-markeds-kapitalisme undergraver simpelthen demokratiet.

Afsættet for Grays dystre opsang er, som bogens titel gør opmærksom på, Al Qaeda og den udbredte forestilling om, at den radikale islamisme er fjender af det moderne. Dette er ifølge Gray helt forkert. Gray hudfletter de agiterende vestlige intellektuelle, der ikke skammer sig over at præsentere Al Qaeda som et udtryk for en præmoderne bevidsthed. »Ingen kliché er mere forbløffende end den, der beskriver Al Qaeda som et spring tilbage til middelalderen. Al Qaeda er et biprodukt af globaliseringen. Ligesom de verdensomspændende narkokarteller og virtuelle finansvirksomheder, der udvikledes i 90'erne, voksede de frem på et tidspunkt, hvor finansiel deregulering havde skabt enorme puljer af offshore-rigdom, og den organiserede kriminalitet var blevet global« (p. 12). Vi kender det omkvæd, Gray kritiserer: Al Qaeda og den verden, gruppen handler på vegne af, har aldrig oplevet den moderniseringsbevægelse, der har skabt grundlaget for den modernitet, hvori den vestlige verden befinder sig. Således skulle Bin Laden og alle de andre være gået glip af oplysningstiden, og derfor dæmoniserer de den selvbestemmelse og frihed, der er en realitet i Vesten. De hader alt godt fra den vestlige verden, selv det frie marked. Gray finder med rette denne læsning dybt problematisk. Konfronteret med de grænseoverskridende terrorhandlinger, der også er udtryk for modstand

mod vestlig imperialisme, trækkes en racistisk og for længst sønderkritiseret historiefilosofi fra det 19. århundrede op af hatten og præsenteres som forklaringsmodel. Efter Sovjetkommunismens sammenbrud i begyndelsen af 1990'erne var det hele ellers klart: den vestlige blanding af markedskapitalisme og parlamentarisk demokrati havde vundet. Overraskelsen var derfor stor, da en ny trussel meldte sig på banen, og i et forkrampet forsøg på at eksorcere den nye rædsel har den vestlige verdens intellektuelle og politikere fremmanet eksistensen af et fremmed dyr. Som Gray skriver, er Al Qaeda imidlertid ikke et udtryk for tilbagestående religiøse stammesamfunds had til vesten. Al Qaeda er et moderne fænomen, ikke genkomsten af en arkaisk fundamentalisme. Den er ikke ekstern i forhold til den verden, neoliberalismen har skabt, den er derimod fuldt og helt et barn af den moderne verden. Den er vokset ud af den moderne kapitalismes sump.

Snarere end at være et forhistorisk fænomen er den radikale islamisme ifølge Gray en tvilling til neoliberalismen, begge er de nemlig kendetegnet ved en blind fremskridtstro. »Lige som marxister og neoliberale opfatter radikale islamister historien som indledningen til en ny verden. Alle er de overbeviste om, at de kan omskabe menneskets vilkår. Hvis der findes en gennemført moderne myte, så er det den« (p. 14). Ifølge Gray er såvel marxismen og neoliberalismen som den radikale islamisme børn af oplysningens myte, ifølge hvilken viden-

skaber gør det muligt for menneskeheden at tage skæbnen i egen hånd. Hvor neoliberalismen abonnerer på denne myte i et ét-til-ét-forhold, trækker den radikale islamisme på den romantiske modoplysning, der opstod som reaktion på oplysningens privilegering af videnskaben. For Al Qaeda er det den destruktive viljesakt, der kan indløse eksistensen. Det er her, vi finder bogens egentlige anliggende, som er en art idéhistorisk kritik af oplysningstænkningens forskellige udtryk. Gray er nemlig mindre interesseret i økonomisk og politisk historie og mere optaget af at diskutere modernitet, rationalisering og oplysning. Som i sine tidligere bøger, *False Dawn: The Delusion of Global Capitalism* fra 1998, *Endgames: Questions in Late Modern Political Thought* fra 1997 og *Enlightenment's Wake: Politics and Culture in the Close of the Modern Age* 1995, argumenterer Gray for, at oplysningens privilegering af autonom fornuft som basis for en ny moral har vist sig at være selvdestruktiv. På hver deres måde er neoliberalismen og den radikale islamisme specifikke symptomer på en generel sygdomstilstand: oplysningens rationalistiske tænkning og teknologisk dominans over livet på jorden. Neoliberalismen og den radikale islamisme er oplysningens seneste vildfarelser; marxismen og fascismen er to tidligere eksempler, der begge medførte store lidelser, før de gik i opløsning. Nøjagtig som det ifølge Gray vil ske for neoliberalismen og den radikale islamisme. Alle er de umulige projekter, der forsøger at

implementere den samme universelle model på vidt forskellige kontekster: i de aktuelle tilfælde er det henholdsvis det frie marked og kalifatet, der presses ned på uforenelige lokaliteter.

I bogen om Al Qaeda er det positivismen, som spiller rollen som skurk; det er positivismen, som i forlængelse af oplysningen søsætter forestillingen om teknologiens indløsning. Gray kritiserer skånselsløst positivismen for idéen om, at vækst af videnskabelig viden ikke blot indvarsler, men decideret skaber en utopisk fremtid. »For Saint-Simon betød teknologi jernbaner og kanaler. For Lenin betød det elektricitet. For nyliberale betyder det internettet. Budskabet er det samme: teknologi – den praktiske anvendelse af videnskabelig viden – skaber konvergerende værdier. Dette er den centrale moderne myte, som positiverne udbredte, og som alle i dag accepterer som et faktum« (p. 64). Verden skal omformes ved hjælp af videnskabelig viden; dette er oplysningens forbandede arv, som neoliberalismen og den radikale islamisme ifølge Gray på hver deres måde skæbnesvangert forvalter, bearbejder, forkaster og iscenesætter. Selvom marxismen, neoliberalismen og den radikale islamisme abonnerer på forskellige økonomiske teorier og har forskellige politiske udtryk, så er de ifølge Gray alle moderne projekter, der stræber efter at skabe én global civilisation, og som ikke lader noget stå i vejen for denne skabelse. Det tyvende århundrede har til fulde demonstreret, at modernisering og projektet

om en gennemgribende forvandling af verden blot resulterer i død og ødelæggelse. Modernisering er ikke ensbetydende med emancipation og lykke; det burde være klart for enhver. Men selvom koncentrationslejren står som skamstøtte over denne forestilling om historien som indledning til en ny verden, så er denne forestilling stadig drivkraften i nutidens dominerende ideologier, konstaterer Gray dystert. Terrorangrebet den 11. september 2001 er det seneste symbol på det vanvittige i at ville implementere universelle værdier overalt. I stedet for en fredfyldt verden med liberale demokratier og et globalt frit marked, som neoliberalisterne prædikede om i 1990'erne, har vi været vidner til en eksplosion af krig, tyranni og vold.

Konfronteret med Al Qaedas terrorisme har vi ifølge Gray chancen for kritisk at tage afsked med den moderne myte om en radikal omskabelse af verden. Al Qaeda er jo et eksempel på det uhyggeligt destruktive ved denne myte, argumenterer Gray. Men det er ikke sket; den moderne myte søges snarere bekræftet gennem iscenesættelsen af Al Qaeda som antimoderne. »Al Qaeda betragtes som et levn fra fortiden. Dette synspunkt er simpelthen forkert. Lige som kommunisme og nazisme er den radikale islam moderne. Selv om den hævder at være anti-vestlig, er den i lige så høj grad formet af vestlig ideologi som af islamiske traditioner« (p. 14). Som Gray skriver, er Al Qaeda en helt igennem moderne organisation, der ikke blot benytter sig af moderne teknologi

som satellittelefoner, bærbare computere og krypterede hjemmesider, men hvis ideologi er et sammensurium af elementer fra det 18. århundredes modoplysning, det 19. århundredes europæiske revolutionære bevægelser og forestillinger fra islam, der ofte gives en ny betydning. Forsøget på at virkeliggøre en ny verden, en mytisk fremtid, gennem terroraktioner trækker veksler på en vestlig politisk tradition, der går fra jakobinerne over de russiske anarkister og frem til Rote Armee Fraktion. Al Qaeda er netop konciperet som en underjordisk guerrillagrube, der bekæmper et (gudløst) system af imperial kontrol og fallerede nationale statsmagter. Som Gray skriver, har »idéen om en revolutionær fortrop helliget frembringelsen af en verden uden herskere og beherskelse intet sidestykke i den islamiske tankeverden.« (p. 41)

For Gray er der ikke tvivl om, at angrebet på World Trade Center, Pentagon og Det Hvide Hus er et stykke moderne revolutionær politik, hvor det vigtige er aktionens symbolske dimension, der viser, at terroristerne er fuldt ud bevidste om, at vi lever i en verden, hvor billeder og repræsentationer har en helt central rolle i det sociale liv, at billeder binder livet i skuespilsamfundet sammen. »Angrebet på tvillingetårnene demonstrerer, at Al Qaeda forstår, at det tyvende århundredes krige består af spektakulære sammenstød, hvor spredningen af mediebilleder er en central strategi« (p. 109). Terrorangrebet var netop spektakulært; det skulle ses, alle skulle

bevidne begivenheden, overvære det amerikanske nederlag. Det var ikke nødvendigt at udsende et manifest, en proklamation; beskeden var kry-stalklar, billederne talte for sig selv. Selvom Al Qaeda selvfølgelig godt er klar over, at destruktionen af World Trade Center og hullerne i Pentagon ikke ville standse kapitalismens deterioriserende bevægelser og den stadige jagt på profit, så ville der alligevel være sket en rystelse; den blinde tiltro til kapitalen og identifikationen med dens vareverden ville være blevet afbrudt, om ikke andet så i det mindste for et kort øjeblik. Som Gray skriver, vidner den møjsommeligt planlagte aktion om en stor forståelse for moderne politik og en eksakt viden om den betydning, billeder har for denne. Det spektakulære ved det politiske spil er ikke undsluppet Al Qaedas opmærksomhed. På den måde er de som fisk i vandet i den postmoderne medievirkelighed.

For Gray er der ingen udgang fra denne virkelighed, det kan ikke lade sig gøre at vende tilbage til en præmoderne tilstand; han er ikke nostalgisk, moderniseringsbevægelsen kan ikke og skal ikke standses eller føres tilbage. Den skal udholdes, ikke transcenderes. De ødelagte fællesskaber, de udhulede livsformer og forarmelsen skal leves. Det er menneskets skæbne, dets uforanderlige natur. På tværs af de mange forskellige og tilsyneladende uforenelige positioner, som Gray har indtaget i løbet af de sidste 25 år – fra Hayek-inspireret liberalist over konservativ antikapitalist til apo-

kalyptisk økolog har en stemning af dystopi været konstant. Gray er altid monotont negativ; der er en teatralisk desperation i hans tekster. Men hans kritik af markedsfundamentalismen er vedkommende, og hans læsning af Al Qaeda som moderne er langt at foretrække frem for størstedelen af det, der cirkulerer som analyser af 'krigen mod terror'. Det er kun ved at tage den radikale islamisme alvorligt som en hypermoderne blanding af nihilisme og kølighed, at vi kan komme på højde med dens kritik af neoliberalismens imperialistiske manøvrer, og det er kun således, det bliver muligt at formulere et alternativ til den radikale islamismes vold og ikke mindst formulere et alternativ til den kapitalisme, den nærer sig ved. Det sidste kan Gray ikke hjælpe os med; dertil forbliver hans analyser alt for abstrakte og hans anslag for heroisk i al sin maniske negativitet; for Gray er der ikke nogen tvivl: det kan kun blive værre. Men hans ubarmhjertige forfaldshistorie er et uundværligt korrektiv til neoliberalismens og den konsensuelle socialdemokratisches lingo.

Mikkel Bolt, adjunkt i moderne kultur og kulturformidling, Københavns Universitet.